

İBRAHİM VAHDÎ EFENDİ (Ö. 1126/1714) VE ŞEVÂHİD ŞERHLERİ

Mehmet YAVUZ*

Öz: Bu makalede XVII. Asrın son yarısı ile XVIII. Asrın ilk çeyreğinde yaşamış Osmanlı âlim ve hattatlarından Vahdî İbrahim Efendi'nin şevâhid şerhleri tanıtılmıştır. Bu bağlamda müellifin kısaca hayatı ve eserleri verilmiştir. Arap dilinin kuralların tespitinde delil olarak kullanılan ve daha çok manzum metinlerden oluşan sözlere “şâhid” (ç. Şevâhid) denilmektedir. Bu şahidler bağlamından ayrı olarak verildiği için hem anlamlarındaki kapalılığı, hem sözün delil olarak getirildiği kısmı daha anlaşılır kılmak için bunların şerhine ihtiyaç duyulmuştur. Arap edebiyatında ayrı bir telif türü olarak gelişen bu şevâhid şerhi yazma geleneği ikinci asırdan daha doğrusu Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen şevâhidlerin şerhleri ile başlamış ve son zamanlara kadar devam etmiştir. Vahdî İbrahim Efendi'nin şevâhid şerhleri bağlamında gramer, belagat, edebiyat ve tefsir alanlarına dair yazılan eserlerin tespit edebildiğimiz şevâhid şerhleri de kronolojik olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vahdî İbrâhîm, şerh, şâhid, şevâhid, et-Telhîs, hattat.

IBRAHİM VAHDÎ EFFENDI (d. 1126/1714) AND HIS SHAWÂHID SHARHES

Abstract: In this article, Ottoman scholar and calligrapher, who lived between in the second half of the 17th century and in the first quarter of the 18th century, Vahdî İbrahim Effendi's shawâhid sharhes have been introduced. In this context, his brief biography and works have been presented. “Shâhid” (pl. Shawâhid) is the word that is used to determine the rules of Arabic language and mostly it consists of verses. Because these shawâhids are given separately from their contexts, there has been a need to annotate them for making more understandable the closeness in the sense and also the part of word that is supplied proof. In Arabic literature, the tradition of writing shawâhid sharhes grew up as a seperated kind of copyright and started in the second century, rather started with sharhes of shawâhids in Sîbeveyhi's *el-Kitâb* and had been continued until recently. In the context of Vahdî İbrahim Effendi's shawâhid sharhes, we have also presented the shawâhid

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye (meh-yavuz@hotmail.com).

sharhes of the works written in the fields of nahw, balaghah, adab and tafsîr chronologically as far as we could find.

Keywords: İbrahim Vahdî, sharh, shâhid, shawâhid, al-Talkhîs, calligrapher.

a. Hayatı

Tam adı İbrahim b. Mustafa b. Mehmed el-Farazî'dir. Daha çok Vahdî er-Rûmî ve İbrahim Vahdî diye bilinmektedir. İbrahim Vahdî Efendi, Bulgaristan'ın Şumnu vilayetine bağlı Hacıoğlan Pazarı adlı kasabada doğdu. Memleketindeki ilk tahsilinden sonra İstanbul'a geldi ve aralarında Abdürrahimzâde Yahya Efendi olmak üzere devrinin hocalarından okuyarak tahsilini tamamladı. Devrinin âlim şairlerinden olan İbrahim Vahdî aynı zamanda iyi bir hattattır. Talik yazıyı Siyâhi Ahmed Efendi'den meşk etti ve icazet aldı. Sülüs ve Nesih yazıyı da Akbaba İmamı Mehmed Efendi'den öğrendi. Ders arkadaşları arasında en iyi dereceyle mülazemetini tamamlayıp müderris oldu ve İstanbul'un küçük dereceli medreselerinde hocalık yaptı. Son olarak Süleymaniye Dârulhadis Medresesi müderrisliğine getirildi. İbrahim Vahdî bu görevinde iken Halep kadılığına tayin edildi. Uzun süre bu görevini sürdüren müellif, 1126 (1714) yılında İstanbul'a döndü. Çok geçmeden aynı yıl içerisinde burada vefat etti ve Eyüp Sultan civarına defnedildi¹.

b. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Dini ve edebi ilimlerdeki geniş malumatı yanında, çalışkan ve araştırmacı bir kişiliğe sahip olan İbrahim Vahdî Efendi, aynı zamanda Arap ve Fars dilleri ve edebiyatları sahasında da derin bilgi sahibiydi. Ancak O daha çok tarih ve hal tercümesi sahasında öne çıkmıştır. Bununla birlikte Arap şiiri alanında kaleme aldığı eserlerden, Onun Arap dili ve şiiri alanında da geniş bir muktesebatının olduğu anlaşılmaktadır.

c. Eserleri

Eser yazma konusunda oldukça velud bir müellif olan İbrahim Vahdî Efendi farklı alanlarda eserler kaleme almıştır. Tespit edilebilenler şunlardır:

1. *Tecrîdu 'avni'r-Rabbi'l-mecîd*: Bu eser İbn Hallikan (ö. 681/1282) 'ın hal tercümesine dair *Vefeyâtü'l-a'yân*² adlı eserinin muhtasarıdır (*İzâhu'l-meknûn*, I, 228). Yazma bir nüshası Aşir Efendi, nr. 439'da kayıtlıdır (35-60 vr.).

¹ Hakkında bk. Müstakimzâde, s. 434b; *OM*, III, 16; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 37; *Mu'cemü'l-musannifin*, IV, 434; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 114; *İzâhu'l-meknûn*, I, 228; *TDEA*, IV, 331; *RADO*, Şevket *Türk Hattatları*, s. 122; <http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=92> (Çevirimiçi: 26. 04. 2018).

² İbn Hallikân ve eseri hakkında bk. Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikân", *DİA*, XX, 17-19.

2. *Tezkiretü's-şu'arâ*: Arap şairlerinin biyografilerine dairdir.

3. *Hâşiye 'ale'l-Beydâvî/Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzil ve esrari't-te'vil*: (Kılıç Ali Paşa, nr. 142 vr.)

4. *Tuhfetü'l-elbâb fî hilyeti'l-enbiyâ ve'l-ashâb*:

Bu eser, İbnü'l-Cezerî (ö. 883/1429)'nin *el-Hisnü'l-hasîn min kelâmi Seyyidi'l-murselin*³ adlı eserinden alınan seçkilerden oluşmaktadır. *el-Hisnü'l-hasîn*, dua ve zikrin fazileti, temel hadis kaynaklarından derlenen rivayetlerle hadislerde geçen dua ve zikirler, zikrin âdâbı, icâbet vakitleri ve yerleri, esmâ-i husnâ, bazı sure ve ayetlerin faziletine dair bir eser olup üzerine bir çok şerh yazılmış ve ihtisarları yapılmıştır. Eser değişik matbaalarda basıldığı gibi (Kahire 1277/1860; Bombay 1301/1884; Mekke 1304/1877, 1307/1889; Leknev 1877- Konyalı Osman Vehbi'nin şerhiyle), birçok yazma nüshası da vardır (Aşir Efendi, nr. 59, 48a-54b vr. 1113 h.; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 603, 312-332 vr. 1165 h.; Esat Efendi, nr. 320, 13 vr. 1156 h.; Esat Efendi, nr. 3549, 71-77 vr.; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 211, 59-65 vr.; 59b-66a; Laleli, nr. 2072, 6-10 vr.; Laleli, nr. 496, 65-73 vr.; Ş.A.P., nr. 506, 86-91 vr.; Ş.A.P., nr. 549, 49-52 vr., 1104 h.; Millet Ktp. Ali Emiri-Arabî, nr. 348).

5. *Ebvâbü'l-mustahrece min Hisni'l-hasîn (hadis)*: İbnü'l-Cezerî'nin yukarıda adı geçen hadise dair *Hisnü'l-hasîn* adlı eserinden seçilmiş bazı hadislerden meydana gelmiştir: Esat Efendi, nr. 3549, 77b-88b vr.; ŞAP, nr. 506, 63b-69b vr.

6. Peygamberin hatemi hakkında risale: (Laleli, nr. 2072, 33b-54a vr.)

7. Peygamberin hilyesi hakkında risale: Kadî İyaz'ın⁴ kısaca *Şifa* adıyla bilinen *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserinin ikinci babının baş tarafının şerhidir: (Laleli, nr. 2072, 1b-6a vr. 1247/1831).

8. *Tevşihu't-takvîm fî şerhi Hilyeti'r-rasûli'l-ke rîm*: (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 211/3, 66b-99a; Laleli, nr. 2072, 11b-33a vr.; ŞAP., nr. 71-87 vr. 1104/1692).

Bu eser bazı nüshalarda *Şerhu Hilyeti'r-Rasûli'l-Kerim* adıyla geçmektedir (Laleli, nr. 496, 1-45 vr. 1104 h.; ŞAP, nr. 549, 6a-27b vr. 1104 h.)

9. *Ta'lîka 'ale'n-Nûriyye* (hadis): (Nuruosmaniye, nr. 4983, I. Cilt.

10. *Tercüme-i hilye-i hayri'l- enam/Tercüme-i Hilyeti's-şerifeti'n-Nebeviyye* (Türkçe)

(Aşir Efendi, nr. 59, 34-47 vr.; Esat Efendi, nr. 3549, 58b-70b vr.; H. Hüsnü Paşa, nr. 211, 99b-112 vr.; ŞAP, nr. 506, nr. 89-96 vr.).

11. *Şerhu şemâ'ili'n-nebeviyye*: (Aşir Efendi, nr. 59, 1-34 vr. 1113 h).

³ Müellif ve eseri hakkında bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-557; *Keşfü'z-zunûn*, I, 669-670.

⁴ Hayatı ve eserleri için bk. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA*, XXIV, 116-118.

12. *Nübzetü 'ş-şemâ'il ve zübdetü'd-delâ'il*: ŞAP, nr. 549, 28b-48 vr. 1104 h)
13. *Terceme-i hilye-i Nebi* (Türkçe): (Şazeli Tekkesi, nr. 157, 172b-192b vr.). Aşir Efendi, nr. 59 ile aynı
14. *Hilyetü'r-Rasüli'l-kerim Tercümesi*. Kadı İyaz'ın *Hilye*'sinin tercümesi (eksik): Millet Ktp. Ali Emiri-Arabi, nr. 348, 17-22 vr.
15. *Muhtasaru Hilyeti'r-Rasül* (a.s.). Şifa-ı şerif'in ikinci babının muhtasarı: (Şehid Ali Paşa, nr. 549, 1-5 vr, 1092 h.
16. *Feraiz*: (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 603, 312-332 vr. 1165 h.)
17. *Ebcedin tefsir ve şerhi hakkında bir risale*: (Laleli, nr. 2072, 55b-56 vr. 1120/1708).
18. *Müntehabât mine'l-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i 'ş-şu'arâ'*:
Ebü'l-Kasım Hasan b. Bişr (ö. 371/981)⁵'in şairlerin isim, künye, lakap ve nisbelerine dair *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* adlı eserinden seçmeler: (Aşir Efendi, nr. 439, 35-60 vr.; Nuruosmaniye, nr. 4983, 1-28 vr.
19. *Nüzhetü'l-erîb fi fihrisi 'ş-şair ve'l-edîb*:
Ebû Nasr İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082)⁶'nın *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif* adlı eserinin muhtasarıdır: (ŞAP, nr. 2757, 58a-73b vr. 1104/1692).
20. *Ebyâtu'l-müntahabe mine'l-Hamâseti'l-Basriyye/Fihrisu 'ş-şu'arâ'/Hamâsetü'l-Basriyye/ Risale fi esmâ'i Ricâli'l-Hamâseti'l-Basriyye* : (ŞAP, nr. 341, 31b-48a vr.1113/1701). Ali b. Ebü'l-Ferec b. el-Basrî (ö. 659/1261)'nin Hamâsetü'l-Basriyye adlı eserinden seçmeler.
21. *Risale fi Ebcad* (Laleli, nr. 2072, 55-56 vr.).
22. *et-Tansîs fi şevâhidi't-Telhîs/Şerhu ebyâti Şerhi't-Telhîs*: ŞAP, nr. 2175, 1-108 vr.(mlf. hattı); Topkapı Emn. Haz., nr. 1585, 103 vr. 1165/1752; Atıf Efendi, nr. 2343, 115 vr.;(Burada adı. *et-Tansîb fi şerhi şevâhidi't-Telhîs* olarak kayıtlıdır.); Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 2825, 6-160 vr.; Esat Efendi, nr. 2992, 204 vr. 1179/1765;; Nuruosmaniye, nr. 4463, 1. C. 112 vr.
23. *Şerhu şevâhidi't- Telhis*: ŞAP, nr. 2274, 13b-37a vr.
- Bu eser, *Şerhu Şevâhidi Mukaddimeti't-Telhîs* adıyla da geçmektedir (ŞAP, nr. 2175, 109b-119b vr. mlf. hattı.).

⁵ İsmail Durmuş, "Âmidî Nasan b. Bişr", *DİA*, III, 55-56.

⁶ Nuri Topaloğlu, "İbn Mâkûlâ", *DİA*, XX, 168-169.

24. *Şerhu ebyâti mukaddimeti Telhîsi'l-Miftâh*: (Şehid Ali Paşa, nr. 2274, 1-12a vr.).

25. *el-Mu'avvel şerhu ebyâti'l-Mutavvel*: (ŞAP, 2271, nr. 15-108 vr. 1106 (1694), mlf. hattı; 2272, 2b-136a vr. 1106/1694; 2273, 28 vr.), et-Taftâzânî'nin *el-Mutavvel* adlı eserinde şevâhid beyitlerin şerhidir.

26. *es-Sâmî*:

Eser, İbn Hâcib'in el-Kâfiye'sine Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1493) tarafından yazılan *el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye* adlı şerhte geçen şevâhid beyitlerin şerhine dairdir: (Ayasofya, nr. 4470, 43 vr.).

28. *el-İ'tisâm*:

Eser, İsmâuddîn el-İsferâyînî (ö. 943/1536) tarafından Abdurrahman Câmî'nin *el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye* adlı *Kâfiye* şerhi üzerine yazılan hâşiyede geçen şâhid beyitlerin şerhine dairdir.

d. İbrahim Vahdî Efendi'nin Şevâhid Şerhleri

Arap Dili çalışmalarında dilcilerin dil kurallarının tespitinde, manzum (şiir) veya Kur'an ayetleri, hadis ve Arap kelâmı gibi nesir türünden delil/kanıt olarak kullandıkları sözlere "şevâhid" (tekili: şâhid) denilmektedir.

"ş h d" kökünden türeyen ve etken ortaç (ism-i fail) olan "şâhid" (ç. Şevâhid) kelimesi sözlükte "delil, kanıt, delil niteliğinde belge, vesika, gören, görgü tanığı v.s. anlamlarına gelir⁷. İstılahta ise; yukarıda söylendiği gibi Arap dili çalışmalarında dilcilerin gerek Arap grameri (sarf-nahiv) ve gerekse belagat ilimlerinin kurallarının tespitinde veya farklı kullanım şekillerinin ispatında veya izahında delil/kanıt olarak getirdikleri manzum veya nesir türünden Arap kelâmıdır⁸. Ancak "şâhid/şevâhid" denildiğinde daha çok akla gelen şiir nevinden olan şevâhidlerdir. Bunun sebebi, şiirin diğerlerine nazaran daha çok kullanılmış olmasıdır.

Daha sonraları dil kurallarının tespitinde birer delil/kanıt olarak kullanılan manzum şevâhidlerin açıklanması ve yorumlanması (şerh) ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Başta Sibeveyhî (ö. 180/796)'nin *el-Kitab*'ı olmak üzere daha sonraları gerek dil gerekse belagat ilimlerinde kaleme alınan birçok eserin şevâhidleri, öğrenciler ve okuyucular tarafından daha doğru ve daha kolay anlaşılması gayesiyle şerh edilmiştir. Bunun dışında ayrıca bu şevâhidler, günümüzde ilgililerle ve araştırmacılara

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (şhd md.).

⁸ "İstîşhâd", İsmail Durmuş, DİA, XXIII, 396-397.

kolaylık sağlması amacıyla içinde şevâhid bulunan temel eserlerin taranması suretiyle bunlar bir araya getirilmiş ve yayımlanmıştır⁹.

1. *et-Tansîs* (Esat Efendi, nr. 2992, müst. Müstakimzâde Süleyman Efendi; Beyazıt Devl. Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 2825; Nuruosmaniye, nr. 4463;).

Burada İbrahim Vahdî Efendi'nin *et-Tansîs*'ine geçmeden önce *Telhis* ve onun şevâhid şerhleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Telhis (*Telhisu'l-Miftâh*) adında da anlaşılacağı üzere Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229)'nin *Miftâhu'l-'ulûm*¹⁰ adlı eserinin belagata dair üçüncü bölümünün muhtasarıdır. Müellifi Hatip el-Kazvîni veya sadece Kazvîni diye bilinen Ebu'l-Me'âlî Celâlüddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni (ö. 750/1350)'dir. Bu eser her ne kadar *Miftâhu'l-'ulûm*'un bir muhtasarı olsa da sonraki dönemlerde eserin aslı kadar meşhur olmuş ve sahanın ilgililerince büyük rağbet görmüştür. Nitekim Kazvîni'nin bu eseri üslubunun kolaylığı ve ifadesinin açıklığı ile temayüz etmiştir. Ayrıca müellif belagat konularına farklı açıklama ve yorumlar getirmiştir. Mesela *Miftâh*'ta sonda yer alan fesâhat ve belagat konularını eserinin başına almış ve bunlara ayrı tarifler vererek birbirlerinden ayırmıştır. Bunun dışında Bedî' ilmini belagattan bağımsız bir ilim dalı olarak ele almış ve tarifini yapmıştır. Yine bedî' ilmiyle ilgili *Miftah*'ta yer alan on altı mana ve dört lafız sanatına, on beş mana ve üç lafız sanatı daha ilave ederek bedî' sanatların sayısını otuz sekize çıkarmıştır.

Telhis bir mukaddime, üç bölüm ve bir hâtimededen meydana gelmiştir. Müellif mukaddimede fesâhat ve belâgatı işlemiş, birinci bölümde meânî, ikinci bölümde beyân, üçüncü bölümde bedî' ilmini ele almış, hâtime kısmında da şiir çalıntıları (serikât) meselesi ile kompozisyon tekniğine dair bazı bilgiler vermiştir. Bu eser yazılışından itibaren kendi alanında büyük itibar görmüş ve üzerine şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisâr türünden birçok çalışma yapılmıştır. Nitekim eser üzerine ilk şerhi *el-îzâh* adıyla müellifin bizzat kendisi yapmış¹¹ ve dolayısıyla bu şerh, sonraki

⁹ Bunlardan bazıları şunlardır:

a. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Mu'cemu şevâhidi'l-arabiyye*, I-II, Kahire 1996.

b. İmîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî şevâhidi'n-nahvi'l-arabiyye*, I-III, Beyrut 1992.

c. Ayn. mlf. *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî şevâhidi'l-lugati'l-arabiyye*, I-XIV, Beyrut 1996.

d. Hannâ Cemil Haddâd, *Mu'cemu's-şevâhidi'n-nahvi's-ş-riyye*, Riyad 1404/1984.

e. Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhu's-şevâhidi's-ş-riyye fî ümmehâti'l-kütübi'n-nahviyye*, Müessesetü'r-risâle, I-III, 1427/2007.

¹⁰ Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'ulûm", *DİA*, XXX, 20-21.

¹¹ Bu eser üzerine Aksaraylı Muhammed b. Muhammed (ö. 800/1397 civarı) *Îzâhu'l-Îzâh* adıyla bir talikât yazmıştır.

çalışmalara bir nevi öncülük etmiştir. Bu eser ve şerhi diğer İslâm coğrafyalarında ve özellikle Osmanlı medreselerinde yüzyıllar boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Hatta bu iki eser, daha sonraki dönemlerde belagat alanındaki çalışmalara kaynaklık etmişlerdir. İlk baskısı Kalküta'da 1813 yılında yapılan bu eser, daha sonraları muhtelif yerlerde birçok defa basılmıştır (İstanbul 1260, 1280; Kahire 1297, 1303, 1310, 1324; Beyrut 1302; Delhi 1305/1885; Kum 1363). Tahkikli neşri ise M. Abdülmün'im el-Hafâcî tarafından yapılmıştır (Kahire 1980).

Müellifi dışında *Telhîs* üzerine daha birçok âlim tarafından önemli şerhler kaleme alınmıştır. Bunların en meşhurları arasında; Sa'deddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin *eş-Şerhu'l-Mutavvel'i* (İstanbul 1260, 1286, 1304, 1309; Beyrut, nşr. Abdülhamid Hindâvî, 1422/2001) ile *eş-Şerhu'l-Muhtasar'*ı (İstanbul 1259, 1286, 1289, 1307); İsmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1358)'nin *el-Atvel'i*, Ahmed b. Muhammed İbn Ya'kûb el-Mağribî (ö. 739/1338)'nin *Mevâhibü'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh'*ı, Bahâeddin es-Sübki (ö. 773/1372)'nin *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh'*ı, Ekmeleddin Bâbertî (ö. 786/1384)'nin *Şerhu'l-Telhîs'i* sayılabilir. Anılan bu şerhlerin dışında *Telhîs* üzerine, özetleme (telhîs)¹², nazma çekme¹³ ve Osmanlı Türkçesi'ne çevirme¹⁴ şeklinde de çalışmalar yapılmıştır (bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 473479; *GAL*, I, 294-296).

Dil kurallarının tespitinde birer delil/kanıt olarak kullanılan manzum şevâhidlerin, daha sonra gelen dilciler tarafından açıklanması ve yorumlanması (şerh) geleneği ortaya çıkmıştır. Başta Sibeveyhî (ö. 180/796)'nin *el-Kitab'*ı olmak üzere daha sonra gerek dil gerekse belagat ilimlerinde kaleme alınan birçok eserin şevâhidleri, öğrenciler ve okuyucular tarafından daha doğru ve daha kolay anlaşılması gayesiyle bazan şevâhidleri kullanan müellifin bizzat kendisi ve daha çok ta değişik âlimler tarafından şerh edilmiştir. Bunun dışında bu şevâhidler, günümüzde buldukları yerleri tespit bakımından ilgililerle ve araştırmacılara kolaylık sağlaması amacıyla buldukları eserler taranarak bir araya getirilmiş ve yayımlanmıştır¹⁵.

¹² *Telhîs*'in telhisleri (Muhtasar) arasında Tokatlı Lutfullah b. Hasan'ın *Telhîsu'l-Telhîs'*i, Abdurrahman Aynî'nin *Tuhfetü'l-muânî li 'ilmi'l-me'ânî'si*, Nureddin Hamza b. Turgut'un *el-Mesâlik'*i, Amasyalı Hızır b. Muhammed'in *Unbûbu'l-belaga'sı* vardır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 478).

¹³ Bunlar arasında İbn Habîb el-Halebî (ö. 808/1405) (*et-Tahlîs fî nazmi'l-Telhîs*), Şihabuddîn Ahmed al-Kalacî (ö. 829/1426), Abdurrahmân ibnü'l-Aynî, Ebu'n-Necâ İbn Halef el-Ma'arrî (ö. 849/1445), Suyûtî (*Miftâhu'l-Telhîs*) gibi âlimler vardır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 478-9).

¹⁴ Altıparmak Mehmet Efendi, *Terceme-i Telhîsi'l-Miftâh* (Süleymaniye Ktp. Fatih nr. 4534).

¹⁵ Bunlardan bazıları şunlardır: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Mu'cemu şevâhidi'l-arabiyye*, I-II, Kahire 1996; İmîl Bedî Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî şevâhidi'n-nahvi'l-arabiyye*, I-III, Beyrut 1992; ayn. mlf. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fî şevâhidi'l-lugati'l-arabiyye*, I-XIV, Beyrut 1996; Hannâ Cemîl Haddâd, *Mu'cemu'ş-şevâhidi'n-nahvi'ş-şî'riyye*, Riyad 1404/1984; Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhu'ş-şevâhidi'ş-şî'riyye fî ümmehâti'l-kütübi'n-nahviyye*, 1427/2007.

Telhîs Şevâhidlerinin Şerhleri:

1. Bedrüddîn Ebu'l-feth Abdurrahîm b. Abdurrahman b. Ahmed b. el-Abbâsî, el-Kâhîrî el-İslâmbolî (ö. 963/1556):

- *Me'âhidü't-tansîs 'ala şevâhidi't-Telhîs* (Bulak 1274/1899; Beyrut 2013).

Müellif eserinde beyitlerin şerhleri yanında beyitleri söyleyen şairlerin de hal tercümelerini vermiştir. Daha sonra müellif hal tercümelerini çıkartarak sadece şevâhid şerhlerine yer vererek bu eserini kısaltmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 477).

- *Nazmu'l-vişâh 'âlâ şevâhidi't-Telhîsi'l-Miftâh/Şerhu ebyâti't-Telhîs* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1964; Kadızâde Mehmed (Süleymaniye), nr. 460).

2. Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyüddîn el-Gazzî (ö. 984/1576 civarı):

et-Tahsîs fi şerhi şevâhid't-Telhîs.

3. İbn Sabbân Muhammed b. Ali (ö. 1206/1792):

Şerhu şevâhidi't-Telhîs,

4. Takiyyüddîn b. Abdülkâdir et-Temîmî ed-Dârî (ö. 1010/1601):

Telhîsu nazmi'l-vişâh 'alâ şevâhidi Telhîsi'l-Miftâh (Şehid Ali Paşa, nr. 2174, 90 vr.).

et-TANSÎS FÎ ŞEVÂHİDİ'T-TELHÎS/ŞERHU EBYÂTİ'T-TELHÎS

التنصيص في شواهد التلخيص/شرح أبيات التلخيص

Nüshanın Tavsifi:**Şehid Ali Paşa (Süleymaniye), nr. 2175**

Eser, 22.5X13.5 (17X7.5) cm. ebadında 130 varaklık mecmuanın 1b-108b varakları arasındadır. Her varakta 23 satır bulunmaktadır. Miklepli, şemseli, zencirekli, şirazeli, koyukahve rengi meşin bir cilt içindedir. Nohudi renk aharlı kâğıda talik yazı ile yazılmıştır. Kenarları baştan sona yıldız cetvellidir. 1a da müzehheb başlık vardır. Bölüm başları, şiirler ve keşideler kırmızı mürekkepledir. Kenarlarında haşiyeler vardır. Şevâhid şiirler dışındaki şiirlerin baş ve sonları yuvarlak yıldız işaretlidir.

Eser, nüshanın 1b-108b varakları arasındadır. 1a vikaye yaprağında eser ve müellif adı, 1b-7a yapraklarında takrizler, 7b-10a yapraklarında şevâhid beyitlerin kafiyelerine göre sıralanmış fihristi, 10b de fevaid vardır. 119b de Şehid Ali Paşa'nın vakıf mührü vardır.

Eser müellif hattı olup 22 Recep 1122 (16 Eylül 1710) tarihinde yazılmıştır.

Baş 1b:

الحمد لله الذي أودع حكمه في لسان الشعراء من العرب العاربة والمستعربة البلغاء المشحون كلامهم بألطف النكات وأشرف المزايا ... ترى أجياد الكتب، زينت بقلائد الأشعار والقصائد، وكان أعلى أثمانا منها المقطعات والشواهد، وأعلى الرتب، ضبط أوأبدها، وجمع شواردها، وحفظ عوائدها وفوائدها ... أما بعد: فيقول العبد الزاعم وحدي ابراهيم لما كان تلخيص المعاني تداولاً بين الأعالى والأداني، وكان الإخوان على الإشتغال به حريصاً، وخصوه بالإستعمال تحصيصاً، وكنت علقت على أبياته جواهر وعقوداً، فصار بفضل سبحانه عقداً معقوداً، ولعلك تقول فيه بعقلك الصريح وفكرك النبيه راعياً حالاً...

Son 108a-108b:

... يقول العبد الفقير وحدي ابراهيم الكسير، غفر الله له ولوالديه بعفوه الخطير، وكرمه الكثير، قد أفرغ الله سبحانه العامة عليّ ... إذ وفق لإكمال كتابي هذا التنخيص شرح شواهد التلخيص ... على أني ما أثبتت فيه إلا من كلام العلماء الأبرز. فلا تنسب بنقصي إن جدّي / على مقدار نقويض الكرام / إذا جرح الفؤاد بنبل الطعن / فلا يحصل له منه الأيتام
ومستولي من الملك المنان والكريم المستعان عظيم الجود وعميم الإحسان، أن يجعل سعبي مشكوراً وصنعي مبروراً...
وبحرمة رسوله الكريم... وآله وصحبه.

Eserin bu müellif hattı nüshası dışında da bize kadar gelmiş başka nüshaları da vardır. Tespit edilenler şunlardır:

Topkapı Emanet Hazinesi., nr. 1585, 103 vr. 1165 /1752).

Esat Efendi, nr. 2992, 204 vr. 1179/1765.

Atıf Efendi, nr. 2343, 115 vr.:(Eser burada *et-Tansîb fî şerhi şevâhidi 't-Telhîs* adıyla kayıtlıdır).

Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 2825, 6-160 vr.

Nuruosmaniye, nr. 4463, 1. C. 112 vr.

ŞERHU ŞEVÂHİDİ'T (MUKADDİMETİ'T)-TELHÎS

شرح أبيات (مقدمة) التلخيص

Bu eser, Teftâzânî'nin *Telhîs şerhi Muhtasaru 'l-me 'ânî* adlı eserinin mukaddimesinde geçen şiirlerin şerhidir. Müellif hattıyla bir nüshası, içinde *et-Tansîs*'in de bulunduğu Şehid Ali Paşa nüshasının (nr. 2175) 109b-119b varakları arasında bulunmaktadır. Bu eserin diğer bir nüshası da yine Şehid Ali Paşa nr. 2274 de bulunmaktadır (13b-37a vr.).

Nüshanın Tavsifi:

Şehid Ali Paşa (Süleymaniye), nr. 2175

Eserin tavsif özellikleri *et-Tansîs* nüshasının özellikleri ile aynıdır. Ferağ kaydında yazım tarihi olmamakla birlikte bunun da *et-Tansîs* ile aynı tarihte yazılmış olması muhtemeldir.

Baş 109b:

الحمد لله وحده وكفى ، والسلام على رسوله المصطفى، وعترته المعهودين بالصدق والوفاء، قال الشارح الرباني المعروف
بالفاضل التفتازاني في ديباجة المختصر المعاني: فلأرض من كأس الكرام نصيب، أقول: أن الظاهر هذا...

Son 119b:

... الحمد لله أولا وآخرا وباطنا وظاهرا والصلاة والسلام على محمد الذي بجله أولا وأرسله آخرا، وعلى آله وأصحابه الذين
داموا على الحق باطنا وظاهرا.

es-SÂMÎ/ السامي

Eser, İbn Hâcib (ö. 646/1248)'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1493)'nin *el-Fevâ'idü 'z-ziyâ'iyye* adıyla kaleme aldığı şerhinde geçen şevâhidlerin şerhidir. Tespit edilen bir nüshası aşağıdadır:

Nüshanın Tavsifi:

Ayasofya (Süleymaniye), nr. 4470

Eser, 22X16 (14X9) cm. ebadında 43 varak olup her varakta 19 satır vardır. Üzeri yeşil bez kaplı, miklepli, sırtı dağınık mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup keşideleri kırmızı mürekkepledir. Kenarları haşiyelidir. Zahriye varağında eser ve müellif adı vardır. 1a da Mustafa b. Halîl'in temellük kaydı vardır.

Eser müellif hattı olup 1104 (1692) yılında yazılmıştır.

Baş 1b:

قال الفضل بن العباس بن أبي لهب يخاطب بني أمية: مهلا بني عمنا مهلا وموالينا...

Son: 43b:

... فسبحان الذي لا يضل ولا ينسى ولا يعزب عن عمله مثقال ذرة ولا يشقي ... وليكن هذا آخر ما أردنا إيراده ... على
يد مؤلفه الفقير ... وحدي إبراهيم بن مصطفى بن محمد ...

el-İ'TİSÂM/ الإعتصام

Eser, 'İsâmüddîn İbrahim b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 943/1536)'nin, İbn Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye*'si üzerine Abdurrahmân Câmî'nin *el-Fevâ'idü 'z-ziyâ'iyye* adlı şerhi üzerine yazdığı hâşiyede geçen şevâhidlerin şerhidir¹⁶. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

¹⁶ OM III, 16.

el-MU‘AVVEL ŞERHU EBYÂTİ’L-MUTAVVEL / المَعْوَل شرح أبيات المطول

Eser, Sekkâkî (ö. 626/1229)’nin *Miftâhu’l-‘ulûm* adlı eserinin belagata dair üçüncü bölümü üzerine Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)’nin *Telhîsu’l-Miftâh* adıyla yazdığı eseri üzerine Sa’düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390)’nin kaleme aldığı *el-Mutavvel* adlı şerhinde geçen şevâhidlerin şerhidir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir¹⁷.

ŞERHU ŞEVÂHİDİ’L-BEYZÂVÎ / شرح شواهد البيضاوي

Eser, Kâdı Beydâvî adıyla meşhur olan Nâsiruddîn Ebû Sa’îd Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286)’in tefsire dair *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl* adlı eserinde geçen şevâhidlerin şerhine dair bir eserdir. Herhangi bir nüshası tespit edilememiştir¹⁸.

Beyitlerin Şerhinde İzlediği Usül

İbrahim Vahdî Efendi *et-Tansîs*’in mukaddimesinde; *Telhis*’in en azından kendi zamanında işin ehli olan ve olmayan herkesin elinde dolaşan bir eser olduğunu belirttikten sonra aynı zamanda dostlarının da bu esere gösterdikleri ilgiden bahisle, bunun şevâhid beyitleri üzerine bazı notlar tuttuğunu söylemiştir. Hatta yakın çevresinden ve dostlarından bazılarının böyle şeylerle uğraştığı için bunun abesle iştiğal olduğu yönündeki çıkışmalarına maruz kaldığını söylemiştir. Dolayısıyla tuttuğu bu notları uzun bir süre bir kenara bırakmıştır. Daha sonra *el-Mu‘avvel* adıyla *Telhis*’in şerhi olan *el-Mutavvel*’in şevâhid beyitlerinin şerhini yapmıştır. Bu şerhe sahanın ilgilileri tarafından büyük bir teveccüh gösterilmesi üzerine, *Telhis*’in şahit beyitleriyle ilgili daha önceleri tuttuğu notları yeniden ele almış, bunları düzenleyerek temyize çekmiş ve *et-Tansîs fî şevâhidi’t-Telhis* adını vererek kitap haline getirmiştir. Müellif bu eserini altmışından sonra kaleme almış ve Sultan Mehmed Han b. Sultan Ahmed Han (ö. 1730)’a ithaf etmiştir.

Müellifin şevâhid beyitlerin şerhinde izlediği yolu aşağıdaki şekilde maddeler halinde özetlemek mümkündür.

Şahit beyitlerin şairleri ve şiirlerin anlamları bağlamında hafızasındaki bilgilerle yetinmemiş, bu alanda güvenilir âlimlerin eserlerine müracaat etmiştir.

Kaynaklardan yararlanırken şaz ve nadir açıklamaları dikkate almamış.

Beyitler ve anlamları hakkında âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri veya tercih ettikleri görüşlere yer vermiştir.

¹⁷A. g. e. s. 16.

¹⁸*Hediyetü’l-‘ârifin*, I, 37.

Şiirle uğraşmanın zor bir iş olduğundan bahisle yine de bu işle ilgilenmeye koyulmuştur.

Uzun bir uğraştan sonra *et-Tansîs fî şevâhidi't-Telhîs* adını verdiği eserini tamamlamıştır.

Müellifin *et-Tansîs*'indeki şevâhid şerhinden bir örnek (ilk beyit):

أُنشِدُ المص رحمة الله سبحانه

عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَزَاتٌ إِلَى الْعُلَى * تَضَلُّ الْعِقَاصُ فِي مَتْنِي وَمُرْسَل

... صدر بيت لإمر القيس حنّج بن حجر بضمّ الحاء المهملة وسكون الجيم، الكندي، الشاعر المفلق المشهور، وعجزه ما ذكرناه كما تراه، وهو من معلقة المشهورة في الآفاق، من الطويل، وهي قصيدة جيدة مليحة غزّاء، وقد رجّحت وفضّلت على قصائد عامة الشعراء، إذ ما فيها بيت إلا ويصلح أن يستشهد به على أصل فنّ من الفنون، وقد صنّف فيه كتاباً أبو القاسم الحسن الأمّدي، صاحب «الموازنة» وغيرها، وسيذكر في هذا الكتاب إن شاء الله تعالى، مطلعها هكذا:

قفا نبك من ذرتي حبيب و منزل * بسفط اللوا بين الدخول فحومل

وقبله:

وجيد كجيد الرّم ليس بفاحش * إذ هي نصّته ولا بمعطل

وبعده:

وكشح لطيف كالجديل مخضّر * وساق كأنبوب السقيّ المذلل

وتضحى فتيت المسك فوق فراشها * نؤم الضحى لم تنطق عن تفضّل

قوله: «غدائره» مبتدء وضميرها المذكور المجرور بها عائذ إلى الـ «الفرع» المذكور فيما قبله كما عرفته، وربما يظن رجوعه إلى فاطمة التي ذكرها بقوله:

أفاطم مهلا بعض هذا التدلّل

فيّتحّد بسائر الضمائر الراجعة إليها إلى هنا، وبـ«غدائرها» أيضاً على ما يروى بضمير المؤنث، وأمر التأنيث سهل كما في المغني. وقد صحّ أن يقال ذلك الشخص لقيته اخبرنا عن المؤنث كما ذكره الرضي وغيره. وقد يؤيد هذا بما ذكر في تفسير «ذلك الكتاب» والله الهادي إلى سبيل الصواب. و«الغدائر» جمع غديرة بمعنى ... كما في المقدّمة، والمهدّب والقانون، ... كما في تاج الإسلام. و«الدوائب» ... كما قالوا. وقيل: الغدائر الدوائب كما هو المشهور. «مستشزرات» ... من النقل ... إلى فوقخلاف دور المعزل. يقال: «جبل مشزور» « وغدائر مستشزرات» كما في الصحاح. « إلى العُلَى» بضم العين جمع «العُلَيَا» كـ«الدُنَا» في جمع «الدنيا» متعلق به لكنه ينبغي أن يكتب بالألف كما أشرناه. وما ظن أنه اسم مفرد كـ«العَلَا» بمعنى الرفعة والشرف مؤيداً بما ذكره من أنه ذوائب مشدودة على بخيوط كما في الصحاح فهو لا يضرنا، والجملة صفة لـ«فرع» كما قيل، لكنه على التأويل المذكور يكون استينافية هذا وجملة «تضلّ العقاص» كما في عامة الرواية، قيل: خبر ثان، وحذف الضمير للعلم به، لأن العقاص هي الغدائر. قال الوزير أبو بكر عاصم في شرح الديوان هو المروي عن أبي علي أيضاً واختار نفسه رواية «تضلّ المدارى» جمع «المِدْرَى» بكسر الميم بمعنى المشط على ما قيل، وقيل: الصحيح أنه بالفارسية ...

كما في تاج الأسامي والمهذب، وهو شيء يعمل من حديد أو خشب على شكل سنّ من أسنان المشط وأطول منه ... به الشعر المتلبّد، ويستعمله من لا مشط له كما في النهاية، وهو شيء ... تصلح بها الماشطة قرون النساء كما في الصحاح، وهذا لا يناسب في مقام المدح وان بني على الفرض هذا، ثم قال الوزير حاكيا عن أبي علي وهو يفسره ربما عقدت المرأة عقصة من شعر غيرها فتضلها بشعرها ... ما وصلت من شعر غيرها بشعرها يضل في شعرها لكثرتة، ورواية المِداري أحسن كما لا يخفى هذا كلامه، و«في مثني» متعلق بـ«تضل» والجملة صفة «فرع» أيضا بتقدير العائد أي: العقاص منه كما في الفوائد شرح المعلقات للمولى أحمد الفقيه الشيرازي بخطه.

قاعدة: يكتب نحو: « القلائد، والرسائل، والغدائر، والذوائب بالهمز المصوّر برسم الياء، قال ابن مالك رحمه الله في الألفية:

والمدّ زيد ثالثا في الواحد ... همزا يُرى في مثل كالقلائد

قال المكوّدي في شرحه: يعني إذا كانت في المفرد مدّ ثالث زائدا قلب في الجمع الذي على «فَعَالِل» همزة نحو: قَلَادَة وقلائد، وصحيفةً وصحائف وعجّوز وعجائز بخلاف قسورة وقساور، ومعيشة ومعاش.

Şevâhid Şerhlerine Dair Bir Liste

Şevâhid şerhlerinin büyük çoğunluğu Arap gramerine dair (sarf-nahiv) eserlerdeki şahid beyitlerin şerhine dairdir. Bunun dışında tefsir ve hadis gibi dini ilimlere dair eserlerdeki şevâhidler üzerine yapılan şerhler olduğu gibi belagat, dil ve edebiyata dair eserlerdeki şahit beyitlerin şerhlerine dair eserler de kaleme alınmıştır. Bunlardan tespit edilenler aşağıdaki şekilde gruplara ayrılarak kronolojik olarak verilmiştir.

1. Gramer (Sarf-Nahiv) ve Sözlük

1. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (ö. 275/):

Şerhu şevâhidi'l-Kitâb: Sîbeveyhin *el-Kitabın*'daki şevâhid beyitlerin şerhidir (*Buğyetü'l-vu'ât*, I, 270; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1427).

2. Ebû İshâk İbrahim b. Seri ez-Zeccâc (ö. 311/923):

Şerhu ebyâti Sîbeveyh (el-Fihrist, s. 123; Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 412; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1428)

3. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs (ö. 338/950):

Şerhu şevâhidi Sîbeveyhi (Keşfü'z-zunûn, II, 1427: thk. Züheyr Gâzî Zâhid, Necef 1974; Mektebetü'n-nahda, 1406/1986; thk. Ahmed Hattâb Ömer, Halep 1974; nşr. Vehbe Mütevellî Ömer Sâlime, Kahire 1985; Beyrut 1986).

4. Mebremân en-Nahvî, Muhammed b. 'Ali b. İsmâ'îl el-Ezmî (ö. 345/957):

Şerhu Şevâhidi Sibeveyhi (İnbâhu'r-ruvât, III, 190; Hediyyetü'l-'ârifîn, II, 42; Kehhâle, X, 307).

5. Ebû Sa'îd es-Sîrâfî (ö. 368/979):

- *Şerhu şevâhidi Kitâbi Sibeveyhi* (Nşr. Muhammed Ali Reyyih Hâşim Kahire 1974; Nşr. Muhammed Ali Sultânî, el-Mecma'u'l- 'ilmî, Dimaşk 1976-77).

- *Şerhu şevâhidi'l-Cemhere: İbn Düreyd'in el-Cemheretü'l-luğa* adlı sözlüğündeki şevâhidlerin şerhidir. (*GAS*, XVI, 289).

6. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980):

K. Me'ânî şevâhidî Ğarîbi'l-hadîs/K Tefsîri şevâhidi Ğarîbi'l-hadîs. Ebû Ubeyd'in *Ğarîbü'l-hadîs* adlı eserindeki şevâhidin şerhidir (*GAS*, VIII, 86).

7. Ebû Bekr Muhammed b. Hasan ez-Zübeydî (ö. 379/989).

Şerhu ebyâti Kitâbi Sibeveyh (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 85; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1428;

8. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb el-İskâfî (ö. 380/990).

Şerhu şevâhidi Kitâbi Sibeveyh (Suyûtî, *Buğyetü'l-vuâ't*, I, 149-150; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1428. Burada vefat tarihi 421/1030).

9. Yusuf b. el-Hasen es-Sîrâfî/İbnü's-Sîrâfî (ö. 385/995):

- *Şerhu ebyâti'l-Kitâb/Şerhu ebyâti Kitâbi Sibeveyhi* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1427; Babası Ebû Sa'îd Sîrâfiye ait bir önceki eserin gözden geçirilmiş şekli olduğu söylenmiştir. Nşr. Muhammed Ali Reyyih el-Hâşimî, I-II, Kahire 1974; Muhammed Ali Sultânî, I-II, Dimaşk 1976).

- *Şerhu Kitâbi'l-Elfâz: İbnü's-Sikkât'in eş anlamlı kelimelere dair eserindeki şevâhidlerin şerhidir* (*GAS*, VIII, 133; XVI, 293-294).

- *Şerhu ebyâti'l-Mecâz: Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın Mecâzu'l-Kur'an* adlı eserinde geçen şevâhidlerin şerhidir (*GAS*, IV, 66; XVI, 293-294).

- *Şerhu ebyâti Ğarîbi'l-musannef: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın bu eserdeki şevâhitlerinin şerhidir* (*GAS*, VIII, 83; *DİA*, XXXVII, 266).

- *Şerhu ebyâti Me'âni'z-Zeccâc: ez-Zeccâc'ın Me'âni'l-Kur'an* adlı eserindeki şevâhid beyitlerin şerhidir. Günümüze gelmemiştir (*GAS*, VIII, 101; XVI, 293; *DİA*, XXXVII, 266).

- *Şerhu şevâhidi'l-İdâh: Ebû Ali el-Fârisî'nin nahve dair el-İdâh* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir (*GAS*, XVI, 293-294; *Hizânetü'l-edeb*, IV, 118).

- *Şerhu ebyâti İslâhi 'l-Mantık*: İbnü's-Sikkît'in *İslâhu 'l-Mantık* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir (Thk. Yasîn Muhammed es-Sevvâs, Abudabi 2000).

10. Harun b. Musa b. Salih el-Kurtubî (ö. 401/1011):

Tefsîru uyûni Kitâbi Sibeveyh/Şerhu şevâhidi Sibeveyh (Keşfü 'z-zunûn, II, 1428).

11. el-Hatîb el-İskâfî (ö. 420/1029):

Şerhu şevâhidi Mebâdi 'il-luğa, el-Hatîb el-İskâfî'nin kendi eseri Mebâdi 'il-luğa adlı eserindeki şevâhdler üzerine yine kendisinin yaptığı şerh (GAS, VIII, 229).

12. Ebû Muhammed el-A'râbî el-Esved el-Gundicânî (ö. 430/1039'da sağ):

Furhatü 'l-edîb fi 'r-reddi 'alâ İbni 's-Sîrâfî fi şerhi ebyâti Sibeveyhi. Eser aynı isimle Muhammed Ali es-Sultânî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dimaşk, Dâru'n-nebrâs).

13. Ebü'l-'Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057):

'Avnü 'l-Cümel fi şerhi şevâhidi 'l-Cümel (İnbâh, I, 101; Keşfü 'z-zunûn, I, 604).

14. İbn Sîde, 'Ali b. İsmâ'îl (ö. 458/1066):

Şerhu ebyâti 'l-Cümel (Keşfü 'z-zunûn, I, 604; Hediyyetü 'l-'ârifîn, I, 691).

15. Abdullah b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şâmâtî (ö. 475/1082):

Şerhu ebyâti Emsâli Ebû Ubeyd (GAS, VIII, 84).

16. Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Süleymân b. Âsâ A'lem eş-Şentemerî en-Nahvî, (ö. 476/1084):

- *Tahsilü 'ayni 'z-zeheb min ma 'âdini cevheri 'l-edeb fi 'ilmi mecâzâti 'l 'Arab (Keşfü 'z-zunûn, I, 604).*

Sibeveyhî'nin *el-Kitâb*'ındaki şevâhid beyitlerin şerhi olup müellif eserini 1064 (1654) yılında tamamlamıştır. (Reisülküttab, nr. 764, 572 h.; Laleli, nr. 3256). Kısaca *'Aynü 'z-zeheb* diye de anılan bu eserin ilk baskısı *el-Kitâb*'ın kenarında Bulak'ta 1316-1318(1898-1900), ikinci baskısı da 1967 yılında Beyrut'ta yapılmıştır (İsmail Hakkı. Sezer, "A'lem eş-Şentemerî, *DİA*, II, 363).

- *Şerhu ebyâti 'l-Cümel*: (Laleli, nr. 3255; Keşf. I, 604). Muhammed Mahmud Şa'bân tarafından tahkik edilmiştir (Câmi'atü'l-ezher 1972).

Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) nahve dair *el-Cümel* adlı eserindeki şevâhid beyitlerin şerhidir (*Hediyyetü 'l-'ârifîn*, II, 551; Laleli, nr. 3255).

17. el-Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. es-Sîd (ö. 521/1127):

- *el-Hulel ('alâ) fî şerhi ebyâti'l-Cümel*: (Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 126-127; *Keşfü'z-zunûn*, I, 603). Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümelü'l-kübra* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir. Eser farklı kişiler tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Tahk. Abdullah en-Nâsîr, Dâru 'Alauddîn; Tahk. Mustafa İmâm, Kahire 1398/1978; tahk. Yahya Murad, Daru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2003).

18. Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143):

Şerhu şevâhidi Kitâbi Sibeveyh (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 280; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1427).

19. Nâsır b. Mansûr el-Büstî (ö. 538/1143):

Şerhu ebyâti Ğarîbi'l-hadîs. Ebû Ubeyd'in *Ğarîbü'l-hadîs* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir (*GAS*, VIII, 87).

20. İbn Yes'ûn, Yusuf b. Yebkâ b. Yusuf et-Tucîbî (ö. 540/1147):

Şerhu şevâhidi'l-İzâh li'l-Fârisî /el-Misbâh fî şerhi şevâhidi'l-izâh: (Ragıp Paşa, nr. 1271, 195 vr.) Muhammed b. Hamûd ed-Da'cânî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Medine 1429/2009).

21. Hasan b. Abdullah el-Kaysî (ö. 540/1147'den sonra):

Şerhu şevâhidi'l-İzâh/Şerhu şevâhidi'l-İzâh ve't-Tekmile (thk. Mahmûd b. Hamûd ed-Da'cânî, Beyrut 1407/1987).

22. Abdullâh b. Ömer b. Hişâm el-Hadramî el-Kurtubî (550/1155):

Şerhu ebyâti'l-Cümel (Fîruzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 128).

23. Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdülcelîl et-Tedmîrî/Tedmirî (ö. 555/1160):

Şerhu Ebyâti'l-Cümel (*Keşfü'z-zunûn*, I, 604; *el-Müzhir*, I, 180).

24. İbn Hişâm el-Lahmî es-Sebtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 577/1181):

- *el-Mücmel fî şerhi ebyâti'l-Cümel*: ez-Zeccâcî'nin nahve dair *el-Cümel* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 49; Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 189).

- *Nüket alâ şerhi ebyâti Sibeveyhi*: A'lem eş-Şenterini'nin Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki şevâhidler üzerine yazdığı şerh üzerine yazılmış notlardır (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 49).

25. Abdullah b. Berrî el-Makdisî (ö. 582/1186):

Şerhu'izâhu şevâhidi'l-İzâh li Ebî 'Alî el-Fârisî (Laleli, nr. 3331; nşr. İd Mustafa Derviş, Kahire 1985).

26. Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Münzir Mulkûn el-Hadramî el-İşbîlî (ö. 584/1188).

27. Ebu'l-Fadl Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sâğânî (ö. 605/1208):
Şerhu ebyâti'l-Mufassal (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 520; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1776).

Şerhu ebyâti'l-Cümel (Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 48).

28. Abdülkerîm b. 'Atâyâ b. Abdülkerîm el-Kureşî ez-Zührî (ö. 612/1215):
Şerhu ebyâti'l-Cümel (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 2, 107).

29. İbn Halef: Süleymân b. Benîn b. Halef b. İvaz ed-Dakîkî el-Mısırî (613/1216):
- *Şerhu şevâhidi Sibeveyhi/Lübâbü'l-elbâb fî şerhi ebyâti'l-Kitâb* (*Buğyetü'l-vu'ât*, I, 597; *İzâhu'l-meknûn*, II, 398).

- *el-Veddâh fî şerhi Ebyâti'l-İdâh* (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 597).

- *İ'râbü'l-'amel fî şerhi ebyâti'l-Cümel* (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 597; *İzâhu'l-meknûn*, I, 99).

30. 'Ali b. Abdullâh el-Vehrânî (ö. 615/1218):

Şerhu şevâhidi'l-Cümel (*Keşfü'z-zunûn*, I, 604).

31. Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin el-Ukberî (ö. 616/1219):

Şerhu ebyâti Kitâbi Sibeveyh (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 38; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1428)

32. Sadru'l-efâdil Kasım b. Hüseyin el-Hârizmî (ö. 617/1220):

Şerhu ebyâti'l-Mufassal (Çorum İl Halk Ktp., nr. 2761).

33. Ebu'l-Hasan 'Ali b. Muhammed b. Harîk el-Mahzûmî el-Belensî el-Endelüsî (ö. 622/1225):

er-Risâletü'l-ferîde ve'l-emplûhati'l-müfîde (Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 157).

34. İbnü'l-Müstevfî, el-Mübarek b. Ahmed b. el-Mübarek (ö. 637/1239):

İsbâtü'l-muhassal fî (min) nisbeti ebyâti'l-Mufassal/el-Muhassal 'alâ ebyâti'l-Mufassal (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 272; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1776).

35. İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-A'lem el-Batalyevsî (ö. 642/1244):

Şerhu ebyâti'l-Cümel (Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 48).

36. İbn Hâcib (646/1248):

Emâli İbn Hâcib 'alâ ebyâti'l-Mufasssal (Tahk. Fahr Sâlih Süleyman Kadâra, II, Beyrut 1989).

37. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şelûbîn (ö. 660/1262):

Şerhu ebyâti Sibeveyhi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1427; *Kehhâle*, 11, 38).

38. Râdiyyuddin el-Esterâbâdî Muhammed b. el-Hasen ö. 688/1289'dan sonra):

Şevâhidü şerhi'l-Kâfiye (Ragıp Paşa, nr. 1351).

39. Ahmed b. Yûsuf b. 'Ali el-Kureşî el-Fehrî (ö. 691/1292):

Veşyü'l-hulel fi şerhi ebyâti'l-Cümel (Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 66).

40. İsmâ'îl b. Ali b. Mahmûd el-Muzaffer Ebu'l-Fidâ el-Eyyûbî (ö. 732/1331):

Şerhu şevâhidi'd-Dav', Kostamonu (K.H.K.), nr. 2697/06, 105b-119a vr.

41. İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf el-Ensârî (ö. 761/1360):

- *Şevâhidü'l-Katr* (Millet Ktp. Ali Emiri Ar, nr. 3684, Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır 1311/1893.40s.).

- *Şerhu şevâhidi'l-Cümel*: Bu eser aynı zamanda *el-Cümel*'in şerhidir. (*Keşfü'z-zunûn* I, 604)

- *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1752).

- *Şerhu ebyâti İbni'n-Nâzım li'l-Elfiyye/Tahlîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâ'id* (nşr. Abbas Mustafa es-Sâlihî, Beyrut 1406/1986; nşr. es-Seyyid Takî Abdüsseyyid, Kahire 1406/1986).

Bu eser, İbnü'n-Nâzım diye bilinen İbn Mâlik'in oğlu Bedreddîn b. Mâlik'in babasının *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı şerhte geçen şahid beyitlerin şerhidir. Bu eser *Tahsîlü's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâ'id*, *Havâşî İbni'n-Nâzım* adlarıyla da anılmaktadır.

42. İbn 'Akîl, Bahâ'uddîn Abdullah b. Abdurrahmân el-Kureşî (ö. 769/1367):

Şerhu Ebyâti's-şevâhid fi Şerhi'l-Elfiyye (M. Amire, Beyrut 1289/1872).

43. Fahrüddîn Bîkbârî el-Hârizmî (ö. 794/1392):

Şerhu şevâhidi'l-Mufasssal (Thk. Muhammed Nûr Ramadan Yusuf, doktora tezi, Libya 1997; Thk. Yusuf Mahmud Yusuf Feccâl, doktora tezi, 2005).

44. Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413):

Şerhu ebyâti'l-Mufasssal ve'l-Mutavassıt (Thk. Abdülhamid Câsim el-Kebisî, Beyrut 2000 –Yüksek Lisans Tezi-).

45. İbnü'd-Demâmînî (827/1424)

Şerhu'd-Demâmînî 'âlâ Muğni'l-lebîb/Şerhu ebyâti Muğni'l-lebîb: İbn Hişâm'ın *Muğni'l-lebîb*'inin şevahitlerinin şerhiyle birlikte bir şerhidir (Thk. Ahmed İzzet 'Înâye, 2007 Beyrut).

46. Bedreddîn Aynî (ö. 855/1451):

- *Mekâsîdu'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye/eş-Şevâhidü'l-kübrâ*. Bu eser Abdülkadir el-Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-edeb* adlı eserinin kenarında basılmıştır (I-IV, Bulak 1299/1882).

Bedreddin Ayni bu eserinde *Elfiyye*'nin dört şerhinin şevâhidlerini şerh etmiştir. Bunlar; İbnü'n-Nâzım: *Şerhu İbni'n-nâzım 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, el-Murâdî: *Tavzîhu'l-mekâsîd 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, İbn Hişâm: *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*.

- *Ferâ'idü'l-kalâ'id fî muhtasar şerhi şevâhid/Muhtasaru şerhi şevâhidi Elfiyye/eş-Şevâhidü's-suğrâ* (Mısır 1297/1880). Müellifin bir önceki eserinin muhtasarıdır.

- *Şerhu şevâhidi sağîr* (Mihrişah Sultan, nr. 418, 114 vr.).

- *Şerhu hutbeti muhtasari's-şevâhid* (Atıf Efendi, nr. 2507, 262-267 vr.).

47. Ahmed b. Yusuf b. Muhammed Reslân el-Hallûcî es-Sîrecî (862/1457):

Muhtasaru'l-Mekâsîdi'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye/Muhtasaru şevâhidi'l-Elfiyye.

48. Küçük Ahmedzâde, Ebû Bekir el-Âmidî (910/1504):

Şerhu ebyâti't-Taftâzânî (Fatih, nr. 5435, 1213/1798, 109-117 vr.).

49. Suyuti, Celaleddîn Abdurrahman (ö. 911/1505):

- *Fethu'l-karîb li şevâhidi Muğni'l-lebîb/Fethu'l-karîb fî havâşî Muğni'l-lebîb* (nşr. Ahmed Zâfir Kucân, Beyrut, ts; Dimaşk 1966); Beyazıd Veliyyüddin Efendi, nr. 2960; Laleli, nr. 3337; Yazmabağışlar, nr. 1221).

- *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb* (Tahran 1271; Matba'atu'l-Behiyye, Kahire 1322/1904; Nşr. Muhammed Mahmud İbnü't-Telâmîd, Kahire 1904; Beyrut 1966; Nşr. Ahmed Zâhir Kucân, Beyrut ts; Dimaşk 1967; Nuruosmaniye, nr. 4575; Reşid Efendi, nr. 1117; Süleymaniye, nr. 935, 379 vr. ; Serez, nr. 3267, 189 vr.).

50. et-Tâzîfî, Ebu'l-Berekât Celaluddîn Muhammed b. Yahya (ö. 963/1555):
Rabtu 'ş-şevârid fi halli 'ş-şevâhid (Nuruosmaniye, nr. 4661; Ş.A.P. nr. 2746, 64-82 vr.).

51. İbnü'l-Halebî, Muhammed b. İbrahim (ö. 971/ 1563):

Rabtü 'ş-şevârid fi halli 'ş-şevâhid (Nşr. Şaban Salâh, Dâru's-sekâfeti'l-Arabiyye) Kahire 1989; Şehid Ali Paşa, nr. 2746, 64-82 vr.; Laleli, nr. 3091, 373-398 vr.

52. el-Hatîb eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed (ö. 977/1570):

Şevâhidü'l-Katr (Matba'atü's-şarkiyye, Mısır 1298/1881).

53. Bedreddîn Muhammed el-Gazzî (ö. 984/1576):

- *et-Tahsîs fi şerhi şevâidi'd-Telhîs/Şerhu şevâhidi'd-Telhîs* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 380, 477-478).

- *Takrîbü'l-meâhid fi şerhi 'ş-şevâhid* (Kılıç Ali Paşa, nr. 871: Yeni Cami, nr. 1036, 272 vr.).

54. Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 1093/1682):

- *Şerhu şevâhidi'l-Muğni'l-lebîb* (thk. Abdulaziz Rabâh-Ahmed Yusuf ed-Dakkâk, I-VIII, Şam 1988).

- *Şerhu şevâhidi Tuhfeti'l-verdiyye* (nşr. Nazif Muharrem Hoca, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978).

- *Şerhu şevâhidi şerhayi 'ş-Şâfiye li'r-Radî ve'l-Çârperdî* (Reisülküttab, nr. 1178).

- *Hizânetü'l-edeb/Şerhu şevâhidi Şerhi'l-Kâfiye li'r-Radî* (Bulak 1299/1882; thk. Muhammed Abdusselam Harun, I-XIII, Kahire 1967-1982; 1989).

- *Şerhu şevâhidi Şerhi 'ş-Şâfiye* (thk. Muhammed Nûru'l-Hasen ve diğr. Matbaatu Hicâzî, Kahire ts.).

- *Şerhu şevâhidi şurûhi 'ş-Şâfiye* (nşr. M. Muhyeddîn Abdulhamid v. diğr., I-IV, Kahire 1356/1937).

55. Muhibbiddîn b. Takiyyüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Dâvûd (ö. 1016/1608):

Şerhu ebyâti'l-Mufassal (thk. Ahmed Cemaleddin Ahmed Abdülmecid. Kahire 1998).

55. Abdülkadir b. Hâlid b Zeyd el-Cibâlî el-Aysî (ö. 1122/ 1710):

Raf'u'l-hicâb 'an şevâhidi Kavâ'idi'l-i'râb (*Kafyeci, Şerhu'l-i'râb an Kavâ'idi'l-i'râb*, s. 20-21).

56. Nazmizade Hüseyin Murtaza Efendi (ö. 1135/1723):

Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebib (OM, III, 153).

57. Destârîzâde Mehmed Said Efendi (1181/1767' de sağ):

el-Kameru'l-budûr fî şerh şevâhidi'l-Kâfiye (İzâhu'l-meknûn, II, 240).

58. Muhammed b. 'Ubâde b. Bârî el-Mâlikî el-'Adevî/Kıttatu'l-'Adevî (ö. 1193/1779):

Fethu'l-celîl bi şerhi şevâhidi İbn 'Akîl (Hacı Mahmud Efendi, nr. 5908, Matbaatu Vehbiyye, Mısır 1293/1876; Matbaatü'l-Ezheriyye, 1306/1888, 220 s.).

59. Abdülmün'im el Cürcâvî/İvad el-Cürcâvî (ö. 1195/1781):

Şerhu şevâhidi İbn Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Mu'cemü'l-mü'ellifin, VI, 193; Hacı Mahmud Efendi, nr. 5908; Atıf Efendi Eki, nr. 693; Abdülğani Ağa, nr. 275, M. Amire, 215 s.).

60. Mirza Muhammed b. Ali Rıza el-Bâkır Erdekânî (ö. 1275/1858):

Câmi 'u's-şevâhid (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 672, 327-704 s.)

Eser, bir mukaddime, 28 bab ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime de iki kısma ayrılmış, birinci fasılda beyitlerin bulunduğu eserlerin listesi verilmiş, ikinci fasılda da eserin tertibi ve şiirlerin kolay bulunması hususundaki bilgileri içermektedir. Şerhi yapılan şevâhid beyitlerin derlendiği eserler şunlardır: *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu't-Tasrîf*, *Şerhu's-Şâfiye*, *Şerhu Nizâm*, *Şerhu'l-Avâmil*, *Şerhu Katr*, *Şerhu Unmûze ve'l-Hidâye ve'l-Kâfiye*, *Şerhu'l-Câmi ' ve's-Suyûtî ve'l-Muğni ve Muhtasaru't-Telhîs ve'l-Mutavvel*.

Câmi 'u's-şevâhid: matbu olup iki baskısı yapılmıştır (Matbaatu Mirzâ Muhammed b. Hüseyin, Tahran 1275/1858; Matbaatu'l-Mâhir, Tahran 1298/1881).

61. Akşehirli Alî b. Osman (1285/1868):

Şerhu şevâhidi'l (ebyât) -Kâfiye ve'l-Câmi (Hediyetü'l-'ârifîn, I, 776; M. Âmire, 1262/1846; Mekteb-i Harbiye Matbaası 1278/1861).

62. Mihaliçli Hâcî Mustafa b. Hacı Mustafa er-Rûmî (ö. 1300/1883):

Şerhu Şevâhidi şerhi Kâfiye li'l-Câmi (Atıf Ef. Nr. 367: *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 459; Sahafiye-i Osmâniye Matb. (t.y.), 132 s.

Şerhu şevâhidi Netâ'ici'l-efkâr (Hediyetü'l-'ârifîn, II, 459).

63. Şahin b. Mansûr b. Hannâ Atıyye el-Lübânî (ö. 1913):

Ukûdü'd-dürer fî şerhi şevâhidi'l-Muhtasar (Muhtasarü Nâri'l-kurâ).

Nâsıf YAZİCİ (ö. 1288/1871)'nin sarf ve nahve dair *Nâru'l-kurâ fi şerhi Cevfi'l-ferâ* (Beyrut 1889) adlı eserinin İbrahim YAZİCİ (ö. 1906) tarafından *Muhtasaru Nâri'l-kurâ* (Beyrut 1907) adıyla yapılan muhtasarındaki şevâhidlerin şerhidir. (*İzâhu'l-Meknûn*, II, 113; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 154).

64. Ahmed Emin eş-Şinkîfî (ö. 1913):

ed-Düreru'l-levâmî 'alâ Hem 'i'l-hevâmi' (Kahire 1328/1895)

Eser, Celâluddîn es-Suyûtî'nin nahve dair *Cem'u'l-cevâmi* adlı eseri üzerine yine kendisi tarafından yazılan *Hem'u'l-hevâmi* in ve şevâhidlerinin şerhidir.

65. Bedreddîn en-Na'sânî, Muhammed b. Mustafa b. Reslân (ö.1943):

el-Mufaddal fi İ'râb/şerhi ebyâti'l-Mufassal (Kahire 1324/1906; Beyrut 1990; Beyazıd Dev. Ktp. Nr. 6286).

Vefat Tarihi Bilinmeyenler/Bulunamayanlar

Aşağıdaki eserler de Arap gramerine dair yazılmış eserlerde geçen şevâhid beyitlerin şerhlerine dair eserlerdir. Ancak bunların müelliflerinin vefat tarihleri tespit edilemediğinden burada ayrı bir başlık altında verilmiştir.

1. Muhammed Ali el-Feyyûmî eş-Şâfi'i (ö.?):

Şerhu şevâhidi Şüzûru'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab (Matbaatü'l-Kâsteliye, Mısır 1291/1874; Tahk. Muhammed İbrahim Selim, Dâru't-talâ'i')

2. Memduh (ö.?):

Şerhu şevâhidi Netâ'ici'l-efkâr (Numunei tıbaat Basımevi, 1286/1869; Atıf Efendi Eki, nr. 639).

3. Abdurrahîm b. Abdülkerîm es-Safyûrî (ö.?):

Hallu şevâhidi şerhi'l-Câmi/Hallu şerhi Fevâ'idi'z-ziyâ'iyye (Matba'atü'l-Mâhir, Kalküta 1916).

4. İsmâ'îl b. Ali (ö.?):

Risâle fi halli ebyâti'z-Zav' (Mektebetü Mekke el-mükerreme, nr. 1557).

5. el-Buhârî, İbn Atâ Ahmed b. Ahmedi (ö.?):

Şerhu ebyâti'l-Mufassal (Süleymaniye ktp. Hekimoğlu, nr. 885, 153 vr.)

6. İsmâ b. İbrâhîm b. 'Abdi rabbihî b. Cuhûl el-Kaysî (ö.?):

Şerhu ebyâti Cümeli'z-Zeccâci (Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, II, 370).

7. Süleymân b. Benîn ed-Dakîkî (ö.?):

Şerhu ebyâti'l-Cümel (Suyûtî, *Buğyetü'vu'ât*, I, 597).

8. Kemal b. Ali b. İshâk (ö. ?):

Şerhu Şevâhidi'l-Vâfiye (26 Hk. 570/7, 118a-136a vr.)

İbn Hâcib (ö. 646/1248)'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine Rukneddîn el-Estrâbâdî (ö. 717/1370) tarafından yapılan *el-Vâfiye (el-Mutasavvıt)* adlı şerhte geçen şevâhidlerin şerhidir.

9. Ebû 'Alî el-Hasen b. 'Abdullah el-Kaysî (ö. ?):

el-Îzâh fî şevâhidi'l-Îzâh (Tahk. Muhalled b. Hamûd ed-Da'cânî), Beyrut 1987. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377-987)'nin nahve dair *el-Îzâh* adlı eserinde geçen şevâhidlerin şerhidir.

10. Süleymân b. Benîn ed-Dakîkî (ö. ?):

İğrâbü'l-amel fî şerhi ebyâti'l-Cümel (Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 597).

2. Belagat

1. Fahreddîn Bîkbârî el-Hârizmî (ö. 794/1392):

Şerhu ebyâti'l-Îzâh (li'l-Kazvînî). Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338)'nin *Telhîsu'l-Miftâh* adlı eseri üzerine yine kendisinin kaleme aldığı şerhi mahiyetindeki *el-Îzâh* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir (el-Ezheriyye Ktp. Nr. 2110/52860, 1365/1946, 337 vr.).

2. Abdürrahîm b. Abdurrahman el-Kâhirî el-İbâdî el-Abbâsî (ö. 963/1565):

Me'âhidü't-tansîs fî şerhi şevâhidi't-Telhîs (eş-Şekâ'ik, s. 412; *Keşfü'z-zunûn*, I, 477; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 563; B. Vehbi Efendi, nr. 1795; Damad İbrahim, nr. 1023; Esat Efendi, nr. 2993).

Nazmu'l-vîşâh 'alâ şevâhidi'd-Telhîs (Hediyetü'l-ârifîn, I, 563).

3. İbrahim b. Abdurrahman Karamanî, eş-Şânî el-Lârendevî (ö. 1000/1592'de sağ).

el-İfsâh şerhu şevâhidi'l-Miftâh (Nuruosmaniye, nr. 4464, 229 vr.; Ş.A.P. nr. 2164, 290vr.; Kehhale, I, 46; *Hediyetü'l-ârifîn* I, 28).

4. Bedrüddîn Ebu'l-feth Abdürrahîm b. Abdurrahman b. Ahmed b. el-Abbâsî, el-Kâhirî el-İslâmbolî (ö. 963/1556)

- *Şerhu ebyâti'l-Îzâh ve'l-Miftâh (Hizânetü'l-edeb*, I, 19)

Kazvînî (ö. 739/1338)'nin kendi eseri *Telhîsu'l-Miftâh*'ın şerhi olan *el-Îzâh* adlı eseri ile Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserlerindeki şevâhid beyitlerin şerhidir.

5. İznikli Demizâde Mehmed Efendi (ö. 1108/1696):

Şerhu şevâhidi Miftâhi'l- 'ulûm (OM. I, 182).

6. Ganîzâde Mehmed Nâdirî (ö. 1036/1627):

Ukûdü 'd-dürer fî halli ebyâti 'l-Mutavvel ve 'l-Muhtasar: (İbrahim ŞABAN, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptıkları Katkıları -XII-XIII. Asırlar*, s. 44. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007).

7. Muhammed b. Mu'înüddîn Muhammed Kemaleddîn el-Fesevî el-İsfahânî (ö. 1134/1722):

Şerhu şevâhidi 'l-Mutavvel. (*Mevsû'atü Tabakât el-Fukahâ*, XII, 318).

3. Dil ve Edebiyat

1. Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed el-Hârzençî (ö. 348/956):

Şerhu ebyâti Edebi 'l-Kâtib, İbn Kuteybe'nin *Edebü 'l-Kâtib* adlı eserindeki şevâhid beyitlerin şerhidir (*GAS* VIII, 196).

2. Ebû Muhammed Yûsuf b. Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî (ö. 385/995):

- *Şerhu ebyâti İslâhi 'l-mantık* (nşr. Yasin Muhammed Sevvâs, Dübey-Dimeşk 1992).

- *Şerhu ebyâti Ğaribi 'l-musannef*: Ebû 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Ğaribü 'l-musannef* adlı eserindeki şevâhidlerin şerhidir.

- *Şerhu Kitâbi 'l-Elfâz*: İbnü's-Sikkît'in eş anlamlı kelimelere dair eserindeki geçen şevâhidlerin şerhidir (*GAS*, III, 133).

- *Şerhu ebyâti 'l-Mecâz*: Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu 'l-Kur 'ân* adlı eserindeki şevâhidin şerhidir (*GAS*, IX, 66).

- *Şerhu ebyâti Me'âni 'z-Zeccâc* (*DİA*, XXXVII, 266).

4. el-Leblî, Ahmed b. Yûsuf b. Ali (ö. 691/1292):

Şerhu ebyâti Edebi 'l-kâtib (*Hizânetü 'l-edeb*, I, 19).

5. Muhsin b. Şerîf el-Cevâhirî (ö. 1936)

6. *el-Ferâidü 'l-ğavâlî fî şerhi şevâhidi 'l-Emâlî* (Thk. Muhammed b. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1954; *GAS* XVII,153:

7. Allâme Ali et-Tantâvî (ö. 1999):

Min şevâridi 'ş- şevâhid (Değişik konulara dair 64 beytin şerhi olup basılmıştır (Cidde, 1409/1999).

8. Hasan b. Sâlih el-Adevî el-Yemenî (ö.?):

el-'Ubâb/Şerhu ebyâti 'l-âdâb (*Hizânetü 'l-edeb*, I, 19).

İbn Sinâ el-Melik b. Şems (ö.?)'in edebiyata dair bir eseri olup, içinde, şevâhid olarak getirdiği çoğu eski şairlere ait olmak üzere bin kadar beyit vardır. Bunları şârih eksik mısraları tamamlayarak ve şairlerini belirterek şerhetmiştir.

Müellifi Bilinmeyenler

Şerhu ebyâti 'z-Zav' (ŞAP., nr. 2427/1, 18 vr.

4. Tefsir

1. Hızır b. Atâullah b. el-Mevsîlî (ö. 1007/1598):

el-İs 'âfî şerhi şevâhidi 'l-Kâdi ve 'l-Keşşâf/Şerhu ebyâti 't-tefsîreyn (Hamidiye, nr. 174).

2. Muhibbiddin b. Takiyyüddîn Muhammed b. Ebû Bekir b. Davud (ö. 1016/1607):

Tenzîlu 'l-âyât 'ale 'ş-şevâhidi mine 'l-ebiyât/Şerhu şevâhidi 'l-Keşşâf' (Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser*, III, 322; Bulak 1308/1890; Kahire 1966, *Keşşâf* in sonunda).

Türkçe Şevâhid Şerhleri/Tercümeleri

1. Mihaliçlikli Hacı Mustafa b. Mustafa (ö. 1300/1883):

- *Şerhu şevâhidi 'l-Kâfiye* (Atıf Efendi Eki, nr. 367. Sahafiye-i Osmaniye Matbaası; Bulak 1281/1864).

- *Şerhu şevâhidi 'l-Kâfiye ve 'l-Câmi* (el-Hey'etü'l-âmme li Dâri'l-kütüb ve'l-vesâ'iku'l-kavmiyye, 1869, 132 s.; Atıf Efendi Eki, nr. 1927, 132 s.; Yozgat, nr. 506, 132 s.)

- *Şerhu şevâhidi 'l-Kâfiye ve 'l-Fevâ'idi 'z-ziyâ'iyye* (İzmirli İsmail Hakkı, nr. 2930).

- *Şerhu şevâhidi Netâ'ici 'l-efkâr* (Atıf Efendi Eki, nr. 639. Çaphaneyi Ahter, 1286/1869).

- *Şerhu şevâhidi Netâ'ci 'l-efkâr ma 'a İzhâr* (Atıf Efendi Eki, nr. 651. Ahmed Kamil Matbaası, 1329/1911).

2. Üsküdarlı Mustafa İsamuddîn Efendi/Ebu'l-İsme (ö. 1203/1789).

et-Tansîsu 'l-muntazar fî şerhi ebyâti 't-Telhîs ve 'l-Muhtasar (OM., I, 369; M. Âmire 1259/1843).

3. Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913):

- *el-Kavlü 'l-ceyyid (fî şevâhidi 't-Telhîs ve şerhayhi ve Hâşiyeti 's-Seyyid)*, Şirket-i mürettebiye Matbaası, 1304; Matbaa-i Matbaa-i âmire, 1327, 1328.

4. Selami BAKIRCI-M. Sadi ÇÖĞENLİ:

Şâhid Beyitler Tercümesi:

Mustafa Ğalâyînî'nin nahve dair *Câmi 'u 'd-dirâseti 'l- 'Arabiyye* adlı eserinde geçen şahit beyitlerin Türkçe çevirileridir, Erzurum 1995.

Sonuç

“İbrahim Vahdî Efendi ve Şevâhid Şerhleri” başlığı altındaki bu çalışmada, bir Osmanlı âlimi olan Vahdî İbrahim Efendi'nin şevâhid şerhleri ele alınmıştır. Burada öncelikle müellifin hayatı, eserleri ve ilmi şahsiyeti üzerinde durulmuş ardından bir terim olarak “şevâhid” kelimesinin anlamı ve kapsamı verilmiştir. Arap Edebiyatında şevâhid ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar Arap edebiyatının en önemli yazım alanlarından biridir. Nitekim bu alandaki eski ve yeni çalışmalar bu önemin en açık delillerinden biridir. Şüphesiz ana dili Arapça olmayan ancak dini ve edebi ilimlerle ilgilenenlerin şevâhid şerhlerine olan ihtiyaçlarının daha fazla olduğu bir gerçektir. Vahdî İbrahim de bu ihtiyacı hissedenlerden biri olmalı ki hemen öğrencilik yıllarından itibaren şevâhidler ve bunların şerhleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim Vahdî İbrahim Efendi'nin kendi açıklamalarından şevâhid şerhleriyle ilgilenmesinin öğrenciler arasında pek hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi yapılan sitemler karşısında bu konularda tuttuğu notları bir kenara koymuş ve not tutmaktan vazgeçmiştir. Ancak bu tutumun doğru olmadığı kısa zaman sonra anlaşılmış ve bu türden çabaları çevresi tarafından takdir edilince yeniden şevâhid şiirler bağlamında şiirle ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilginin ürünü olarak ta yukarıda haklarında bilgi verilen kıymetli çalışmalar ortaya koymuştur. Müellifin bu eserleri ayrı ayrı ele alınmış, bunlardan günümüze kadar gelenlerin yazmaları tespit edilerek haklarında bilgi verilmiştir. Osmanlı dünyasında İbrahim Vahdî Efendi bu alanda eser verenlerin ne ilki ve ne de sonuncusudur. Zira ondan önce olduğu gibi ondan sonra da şevâhid şerhlerine dair değerli eserler veren müellifler olmuştur.

Burada her ne kadar doğrudan İbrahim Vahdî Efendi ve onun çalışmaları ile ilgili olmasa da hem müellifimizin çalışma alanıyla dolaylı bir alakası olması ve hem de konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle çalışmamız esnasında kaynaklarda tespit edebildiğimiz şevâhid şerhlerini de vermek istedik. Dolayısıyla çalışmamızın sonununda bu şerhler tefsir, hadis, belagat ve dil gibi ilgili oldukları alanlarına göre gruplara ayrılarak kronolojik bir liste halinde sunulmuştur. Bunların yanısıra Türkçe şevâhid şerhleri ve tercümeleri de alan ayırımı yapılmadan ayrı bir bölümde verilmiştir.

SUMMARY**İBRAHİM VAHDÎ EFFENDİ (d. 1126/1714) AND HIS SHAWÂHİD SHARHES****Mehmet YAVUZ***

In this article titled “İbrahim Vahdî Effendi and His Shawâhid Sharhes” Ottoman scholar Vahdî Effendi’s shawâhid sharhes have been introduced. Firstly, Vahdî Effendi’s biography, his works and scientific personality have been taken up and than the meaning and content of “shawâhid” as a term examined. Shawâhid and Works on shawâhid in Arabic literature are one of the most important writing fields of Arabic literature. In fact, old and recent studies in this field are one of the most clear proofs of this care. It is certain that, those whose mother tongue is not Arabic but are interested in religious and literary knowledge, need shawâhid sharhes more than the others. Vahdî Effendi supposed to be one of those who felt the need for shawâhid sharhes, thus he started to be interested in shawâhid and sharhes of shawâhid almost in his undergraduate years. It is understood from Vahdî Effendi’s explanations that his interest in shawâhid sharhes was unwelcome among students. Thus he left his notes on this subject and gave up taking notes. However, after a while it had been understood that was not right and Vahdî Effendi’s efforts were appreciated and he began to pay attention to poetry on shawâhid poems again. As a product of his attention, he created valuable works that have been taken up in this article. Also we have presented these works one by one, found his extant manuscripts and introduced them. In Ottoman World, Vahdî Effendi was neither the first nor the last man that created works on this subject. Because there were authors created works on shawâhid sharhes before and after him.

We detected in several sources shawâhid sharhes that are not directly related to İbrahim Vahdî Effendi and his works. But we also have preferred to present these shawâhid sharhes because they are indirectly related to Vahdî Effendi’s field of study and also this will help the reader to understand the case more clearly. Thus, these sharhes are presented at the end of this study as a chronological list, seperated as per the fields such as tafsîr, hadîth, balaghah and lugah. In addition to these, Turkish shawâhid sharhes and translations have been introduced in a seperated part without area classification.

* Prof. Dr., Istanbul University, Faculty of Letters, Eastern Languages and Listeratures Department, Arabic Language and Literature, Istanbul, Turkey (meh-yavuz@hotmail.com).

KAYNAKÇA

Abdülkadir el-Bağdadi, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab* (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), I-XIII, Kahire 1989.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musan-nifîn*, I-II, İstanbul 1951.

_____, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1945.

Buğyetü'l-vu'ât, bk. Suyuti.

el-Bulğa, bk. Fîrûzâbâdî

Brockelmann Carl, *GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-1949.

Bursalı Mehmed Tahir, *OM: Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333/1915.

DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I-XLIVI, İstanbul 1988-2013.

Fîrûzâbâdî, *el-Bulğa fî teracimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luğa* (thk. Muhammed el-Mısırî), 1987, Safat

GAL, bk. Brockelmann Carl

GAS, bk. Sezgin, Fuat.

Hediyyetü'l-ârifîn, bk. Bağdatlı İsmail Paşa,

Hizânetü'l-edeb, bk. Abdülkadir el-Bağdadi.

Hulâsatü'l-eser, bk. Muhibbi.

el-Fihrist, bk. İbnü'n-Nedîm

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, *el-Bulğa fî terâcîmi e'immeti'n-nahv ve'l-luğa*, thk. Muhammed el-Mısırî, Küveyt 1087.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, I-XV, Beyrut 1990.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist* (thk. Nâhid Abbâs Osmân), Katar 1985.

İnbûhu'r-ruvât, bk. İbnü'l-Kıftî.

İbrahim ŞABAN, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptıkları Katkılar -XII-XIII. Asırlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007).

İbnü'l-Kıftî, Alî b. Yûsuf el-Vezîr, *İnbûhu'ruvât alâ enbâhi'n-nuhât* (thk. Muhammed Fadl İbrâhîm), I-IV, Beyrut 1986.

İzâhu'l-meknûn, bk. Bağdatlı İsmail Paşa.

Kamusu'l-A'lâm, bk. ez-Zirikli.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1941.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn* I-XV, Beyrut ts.

Keşfü'z-zunûn bk. Kâtip Çelebi.

Kitâb el-Cümel fi'n-nahv li'z-Zeccâcî (tah. Ali Tevfik el-Hamed), Beyrut 1984.

Lisânü'l-Arab, bk. İbn Manzûr.

Mahmud Hasan et-Tûnâkî, *Mu'cemü'l-Musannifîn*, I-IV, Beyrut ts.

Mevsü'atü tabakâti'l-fukahâ, I-XIV, Müessestü'l-İmam es-Sâdık, Edt. Şeyh Cafer es-Sübhânî, 1418 h.ş./1997m.), İran/Kum.

Mu'cemü'l-Musannifîn, bk. Mahmud Hasan et-Tûnâkî.

Mu'cemü'l-müellifîn, bk. Kehhâle.

Muhibbi, *Hülâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, I-IV, Dâr Sâdir, Beyrut.

Müstakimzâde, Süleyman Sadettin, *Mecelletü'n-nisâb*, Tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

el-Müzhir, bk. Suyûtî.

OM. Bk. Bursalı Mehmed Tahir.

Sezgin, Fuat, *GAS: Geschichte Des Arabischen Schrifttums*, I-XVII, 1983-2017, Frankfurt.

SO. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmâni*, I-IV, İstanbul 1308/1890.

Suyuti, Celaledîn Abdurrahman, *Buğyetü'vu'ât fi tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nuhât* (thk. Muhammed Ebü'l-azl İbrahim), I-II, Beyrut, ts.

_____, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câdü'l-Mevlâ ve dğr. I-II, Beyrut 1987

Şekâik, bk. Taşköprülüzâde.

Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul

Taşköprülüzâde, İsmâmeddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (nşr. Ahmed Suphi FURAT), İstanbul 1985.

Türk Hattatları, bk. Şevket RADO

TDEA: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I-VIII, İstanbul 1976-1998.

ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm kâmûsu terâcim*, I-VIII, Beyrut 1984.

<http://www.kalem-guzeli.org/index.php?go=main&KNO=92> (Çevirimiçi: 26.04. 2018).